THE FIRST COMPLETE TRANSLATIONS OF THE OLD TESTAMENT IN ROMANIAN. BIBLICAL AND PHILOLOGICAL PERSPECTIVES

Elena Emanuela Chitic Ciurciun, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iaşi

Abstract:This paper attempts to draw the attention to two manuscripts of great importance for the Romanian biblical tradition: manuscript 45, or „Milescu's translation" and manuscript 4389, or „Panoneanu's translation". These texts represent the first complete translation of the Old Testament into Romanian language. Manuscript 45 and Manuscript 4389 reflect the two major lines that frames the Romanian biblical tradition: the first one for the earlier Greek influence, and the second one for the Slavonic lingvistically and cultural influence.
My target is to show that these texts have a great artistic and historical value. The ultimate purpose of the Romanian biblical and philological studies is the production of a critical edition containing a text most closely approximating the original. Therefore, these manuscripts represent major objectives of the textual critic's work. The objective of this overview is to serve as a point of departure for further research.

Keywords: manuscript 45, manuscript 4389, Septuagint, Old Testament, translation

1. Introducere

Lucrarea de față își propune să prezinte stadiul actual al cercetării a două texte de referință din domeniul biblico-filologic românesc. Este vorba despre studiul primelor traduceri integrale ale Vechiului Testament în limba română, păstrate în manuscrisele: 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române și 4389 de la Biblioteca Academiei Române. În prezenta cercetare, urmăresc evoluția şi schimbările succesive pe care le-au suferit textele din cele două manuscrise până la naşterea variantei finale care va fi tipărită la Bucureşti în anul 1688. Raporturile existente între cele două texte supuse cercetării incită la numeroase discuții de ordin filologic, traductologic, lingvistic, teologic, precum și de istorie a limbii. Astfel, lucrarea de față își propune să analizeze stadiul actual al cercetării acestor texte dintr-o triplă perspectivă: una filologică, una istorică și una traductologică.

Primele traduceri integrale ale Vechiului Testament în limba română, cele cuprinse în Ms.45 și Ms.4389, reliefează cele două linii majore în care se încadrează tradiția biblică românească: linia de influență culturală și lingvistică slavonă – Ms.4389- și linia de influență grecească, mai modernă – reflectat în Ms.45. Cu toate că traducerile din limba slavonă, a căror tradiție începe din secolul al XVI-lea și continuă până la sfârșitul secolului al XVII-lea, sunt considerate conservatoare, ele reprezentând direcția oficială a unei biserici ortodoxe de autoritate, se pare că

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

traducătorii epocii au preferat mai mult raportarea la universul lingvistic elen. În urma comparației textuale dintre cele două manuscrise, s-a observat că aportul lingvistic al *Septuagintei* a fost mult mai profund decât s-a bănuit și decât lasă să se înțeleagă autorul manuscrisului 4389.

Având în vedere că vocabularul primar intelectual al limbii române s-a format începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în mare parte în cadrul procesului de traducere, prin transfer lingvistic, cercetarea comparativă a celor două texte reliefează modalitatea prin care limba română reușește spre sfârșitul secolului al XVII-lea să devină un instrument de expresie adecvat pentru a fi acceptat, în cîteva decenii, ca limba oficială de cult.

În cele ce urmează, vom prezenta o sinteză asupra vieții culturale din secolul al XVII-lea, pentru a putea identifica factorii care au determinat schimbarea de perspectivă dinspre slavonismul tradițional, către elenismul care va predomina în acest secol. Vom face referire la elemente de ordin filologic, sociologic, politic dar și traductologic, acest element fiind extrem de important în creionarea metamorfozelor care au loc în cultura românească. Metodele de traducere adoptate de cărturarii români, ne ajută să determinăm una din ramurile importante care au stat la baza formării limbii române literare

2. Secolul al XVII-lea românesc, epocă a trecerii spre elenism. Consecinţele acestui proces asupra tradiţieie textuale biblice român

Prin conceptul de *tradiție biblică românească* (Munteanu, 2012, 11-3) se înțelege totalitatea corpusului de texte reprezentând versiuni scripturistice românești, manuscrise sau tipărituri, parțiale sau integrale, create de-a lungul timpului, în orice context cultural sau confesional. Primele texte din tradiția biblică românească sunt eminamente de sorginte slavonă. Începând cu secolul al XVI-lea, putem vorbi de traduceri biblice fundamentale, precum *Psaltirea* sau *Apostolul*, păstrate posterității în manuscrisele rotacizante. Acest secol are un rol decisiv atât în formarea tradiției literare românești, cât și în consolidarea liniei conservatoare a tradiției slavone, considerată ca fiind direcția oficială a unei biserici ortodoxe de autoritate. Abia spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea tradiția biblică românească va cunoaște o orientare din ce în ce mai accentuată spre orizontul cultural și lingvistic ele (Chitic Ciurciun, 2014, 760-768). Care au fost factorii care au determinat această schimbare de perspectivă?

Aparent, viața culturală românească de la începutul secolului al XVII-lea nu se deosebește mult de cea din secolul trecut, influența slavă fiind încă semnificativă. Un fragment dintr-un articol al Arhimandritului Scriban, mi s-a părut revelator pentru a descrie situația din această perioadă: „În țara noastră, se petrec atâtea lucruri ciudate, că nu știi de care să te miri mai întâi. Pe de o parte, ai zice că umblăm să ne însușim metodele luminoase ale vieții din Apus, că dorim să ne scuturăm de năravurile turcești ale omului care nu are altă cârmă în viață decât chefurile și trăsnelile care-l cuprind din când în când; pe de altă parte, însă vezi că nici gând nu este de primit felul de lucru al civilizațiunilor apusene, ci o luăm razna, pe unde nici tu te gândești. Teoretic, ne mărturisim către cutare principii; practică, călcăm sălbatec peste ele. Odată uităm de toată

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

atingerea cu Apusul şi o luăm tihui peste dealuri şi coclauri" (Scriban 1933,1). Descrierea mi s-a părut foarte potrivită şi pentru contextul nostru, unde în aceeaşi perioadă apar două traduceri monumentale pentru tradiţia biblică românească, manuscrisul „Milescu" şi manuscrisul „Panoneanul". Cele două versiuni veterotestamentare reprezentă două direcţii diferite prin raportarea lor la textul sursă: primul este de influenţă greacă, iar cel de al doilea urmăreşte Biblia slavonă de la Ostrog.

Revenind la manifestarea slavonismului în cultura română de secol al XVII-lea, observăm că aceasta începe să pătrundă acum pe filieră ungară şi polonă, şi nu prin Bulgaria şi Serbia ca în secolul al XVI-lea. Rolul acestora din urmă, ca furnizori ai unei culturi puternice este mult diminuat din cauza ocupaţieiOtomane sub care se aflau, de o lungă perioadă de timp. Udrişte Năsturel ia exemplul Mitropolitului Kievului Petru Movilă, care caută să împrospăteze Ortodoxia prin asimilarea culturii latine, fapt ce avusese deja loc în Europa sub influenţa curentului renascentist. În Moldova, Miron Costin şi Mitropolitul Dosoftei sunt puternic impresionaţi de literatura barocă şi umanistă, pătrunsă prin Polonia şi devin conştienţi de importanţa studiilor în şcolile polone(Hitchins, 2014, 50-53). Următorul pas important pe care îl realizează cărturarii români este cel de a transforma limba greacă în limba elitei româneşti. În Moldova şi în Ţara Românească şcoala prinde viaţă datorită ofensivei limbii greceşti asupra limbii slavone. Succesul acesta este cu atât mai important cu cât adevăratul câştigător este elementul autohton(Ţurcanu, 2007). Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea româna devine limba oficială în Biserică, iar greaca limba elitei culturale.

Schimbarea opticii din cadrul tradiţiei biblice româneşti ce are loc în acest secol, determină importante manifestări şi în domeniul cultural, cultual şi lingvistic românesc. Începând cu traducerea Vechiului Testament realizată de Nicolae Milescu şi continuând cu traducerea integrală reprezentată de *Biblia de la Bucureşti din 1688*, alegerea textului - sursă pentru traducători este unanim exprimată de textul grecesc al *Septuagintei*. În cadrul tradiţiei biblice româneşti, începând cu secolul al XVII-lea putem afirma cu tărie că asistăm la naşterea şi evoluţia unei adevărate *tradiţii septuagintale* româneşti, care îşi are debutul odată cu traducerea spătarului Milescu şi continuă cu: *Biblia de la Blaj*, din 1795 şi revizuirile ei succesive de la Buzău şi Sibiu, Ediţia sinodală din 1914, versiunea Galaction-Radu- Nicodim, din 1936, versiunea Patriarhului Nicodim (1944) şi reviziile ei succesive în cadrul ediţiilor sinodale, traducerea Bartolomeu Anania din 2001, precum şi traducerea de la Colegiul Noua Europă (2004).

Prin însuşirea unei tradiţii septuagintale în cultura românească, se produs metamorfoze atât la nivel textual cât şi la nivel conceptual în cadrul textului sacru, prin transferul lingvistic dintre textul-sursă grecesc şi traducerea în limba română. Intervenţiile cu miză conceptuală din cadrul *Septuagintei* şi evident în traducerile ei în limba română, îşi găsesec explicaţiile în însuşi scopul pe care l-a avut traducerea sacră a Bibliei în limba greacă.

Astfel, ţelul pe care autorii acestei traduceri l-au avut a fost deosebit de complex, deoarece se năştea din nevoia edificării într-o greacă inteligibilă pentru întreaga lume elenică, a întregului mesaj scripturistic într-o formă cât mai clară şi mai uşor de înţeles pentru mintea receptorului. De

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

aceea, traducătorii sunt atenți la lămurirea constantă a conținuturilor și a semnificațiilor textului care pleacă spre cititor. Atunci când consideră că textul ebraic conține incoerențe, intervin în text pentru ai oferi coerență. De asemenea, în cazul în care apar termeni pe care autorii *Septuagintei* îi consideră nepotriviți deoarece pot lăsa loc interpretării, sau înțelegerii diferite a textului sacru, intervin din nou, adăugând termeni care înlătură echivocul sau fac diferite înlocuiri. Traducătorii *Septuagintei* realizează astfel mai mult decât luminarea conținutului textual, ei înlocuiesc practic textul ebraic, cu cel grecesc(Cf. Gafton, 2012, 71-73).

Prin studiul comparativ al *Septuagintei* cu alte ediții ale *Vulgatei* și ale Bibliei în engleză, franceză și germană, precum și cu al unor texte ebraice, s-a ajuns la concluzia că textul grecesc se distanțează de cel ebraic în diferite feluri. Textul devine mai mult decât o traducere din limba ebraică, el este în fapt o nouă *Torah*, adaptată la mentalitatea grecească. Aceste diferențe conceptuale sunt moștenite și în cultura română, ca rezultat al interferențelor între textul grecesc și traducerea în limba română.

Astfel, odată prezentate manifestările ce au loc în secolul al XVII-lea în cultura română, precum și impactul pe care îl au în evoluția tradiției biblice românești, vom prezenta pe rând, o sinteză a stadiului actual al cercetării asupra celor două versiuni veteroterstamentare avute în vedere: *manuscrisul 45 și manuscrisul 4389.*

3. Manuscrisul 45 al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române

Manuscrisul 45 al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române reprezintă o copie revizuită a traducerii lui Nicolae Milescu din Vechiul Testament, copie care, din nou revizuită, a văzut lumina tiparului la București în 1688 sub denumirea de *Biblia lui Șerban.* Autorul traducerii din manuscris este spătarul Nicolae Milescu.Izvorul principal folosit de acesta în actul traducerii este versiunea grecească a *Septuagintei* (varianta aldină), într-o ediție protestantă apărută la Frankfurt pe Main în 1587. Ca versiuni auxiliare, Milescu se oprește asupra *Bibliei de la Ostrog*, tipărită în anul 1581, *Vulgata latină* în cel puțin două din edițiile apărute în epocă. Este posibil să se fi servit de ediții de la sfârșitul secolului al XVI-lea începutul secolului al XVII-lea, apărute după Conciliul din Trident, din 1546, care a determinat o mai mare corectitudine în imprimarea textului Vulgatei. Edițiile reputate ale acestei perioade sunt: Ediția Plantin (Anvers, 1583), Ediția Sixt V (Roma, 1590) și Ediția Clement VII (Roma, 1592).De asemenea, a mai folosit și o altă traducere latină umanistă, a originalului ebraic al Vechiului Testament. Ar fi putut fi una din următoarele ediții: a lui Tremellius și Junius (Frankfurt, 1575-1579), a lui Piscator (Herborn, 1601-1618), Ediția ebraică de la Geneva (1609, 1618), sau Ediția Leyden (1613).

Manuscrisul are 457 de file și este scris pe o hârtie de bună calitate, cu două tipuri de cerneală. Ornamentația aleasă, legătură somptuoasă, în piele cu impresiuni de aur, marginile înflorate și aurite arată importanța acordată volumului de către primul posesor. Acesta este Theodosie Veștemeanu, mitropolitul Țării Românești, cunoscut pentru activitatea sa cărturărească. Scriitorul codicelui este un anume Dumitru Dlăgoposcolm (de la Câmpulung).

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

Aspectul manuscrisului precum și semnătura sa includ codicele între lucrările scrise de elevii școlii domnești de la Câmpulung.

Data acestui manuscris a fost stabilită între anii 1683-1686. De știut că în aceeași perioadă se tipăreau alte traduceri ale Noului Testament: *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1683).Manuscrisul 45 începe cu o predoslovie către mitropolit, obișnuita prefață în care se relevă importanța traducerii Vechiului Testament prin evocarea lui Ptolemeu Filadelful, patronul traducerii *Septuagintei*. Aici face referire la două texte umaniste de mare importanță: în primul rând la Thucidide cu *Războiul peloponeziac,* iar apoi face un citat din *Republica* lui Platon, care reproduce cuvintele lui Socrate către Glaucon despre necesitatea pregătirii filozofice a conducătorilor cetății. Predoslovia cuprinde de asemenea și argumentul de origine protestantă pe care s-a întemeiat traducerea Vechiului Testament în limba română: „această carte iaste mai presus decât toate alte cărți câte sunt, că dentru aceasta să isvorăsc toate (mai presus decât alte cărți) și toată legea noastră cu aceasta să întemeiază". La fel se va argumenta publicarea și *Bibliei de la 1688* în prefața semnată de Șerban Cantacuzino. Urmează apoi textul Vechiului Testament, cuprinsul și în ordinea menționată în *Catastih,* aceleași ca și în ediția din 1688.

Despre motivele care l-au îndemnat pe tânărul Milescu să realizeze o lucrare de o asemenea amploare și dificultate nu putem fi siguri. Această idee este susținută de Eugen Munteanu, care afirmă că metoda literală utilizată de autor și revizorii săi succesivi ne împiedică să aflăm resorturile și motivele pentru care Milescu face traducerea(Munteanu, 2008, 117-118) Pe de altă parte, Virgil Cândea susține cătraducerea lui Milescu nu s-a datorat unor motive confesionale, nici catehetice și nici rituale, deoarece nici unele din acestea nu impuneau traducere și publicarea în grabă a Vechiului Testament în limba română, în acea perioadă. Motivul este interesul de ordin cultural pentru aceste texte(Cândea, 1963, 29-76). Ipoteza pare a fi veridică deoarece, Milescu, cu toate că a studiat teologia la Academia Patriarhală din Constantinopol, nu a fost cu adevărat interesat de teologia dogmatică. În viziunea sa prezentată în *Enchiridion*, adevăratul creștin nu face parte nici dintre teologi, nici dintre Papi și nici dintre principii creștini. El este încarnarea unui simplu soldat *benevole excipiatis viri orationem...quia et hoc ad gloriam Dei fecimus* („un simplu soldat în slujba credinței cele adevărate și întru slava lui Dumnezeu"), care practică o *devotio moderna* și care a preferat să rămână anonim asemenea „unei semințe îngropate în pieptul lui Christos"(Cernăutescu, 2013).

Indiferent de motivele pe care le-a avut, un fapt este sigur: Nicolae Milescu este un reprezentant fundamental al culturii românești de la jumătatea secolului al XVII-lea. El însumează calitățile unui așa-zis „man of his time" care a reușit să infuzeze în cultura română acea viziune greco-latină care va privilegia în Țările Române un „umanism popular" (Virgil Cândea). Denumirea utilizată de Cândea se datorează destinației date unui întreg șir de texte reprezentative, care erau îndreptate către întreaga obște românească.

Revizia manuscrisului a avut rolul de a definitiva traducerea inițială. Conform studiilor lui N. A. Ursu, ea a fost realizată de către Dosoftei. Aparatul traducerii cuprinde: împărțirea textului în versete (prin punct sau virgulă în cerneală roșie); cuvintele din alte ediții ale Bibliei și deslușiri în plus față de ediția Frankfurt; cuvintele din ediția engleză a Septuagintei, în plus față de ediția

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

Frankfurt; cuvintele nesigure sau deosebite între izvoare; cuvintele sărite (completate în margine: se trimite prin brevă cu punct dedesubt); ordinea corectă a cuvintelor (se notează deasupra cu o virgulă, având ca exponent numărul de ordine al cuvântului, în roşu); referinţe la locuri paralele, notate marginal; referinţe christologice (prin *mână* în roşu). Acest aparat critic are o mare importanţă deoarece ajută, prin înlăturarea adaosurilor din celelalte ediţii greceşti, la restabilirea versiunii iniţiale a lui Milescu. Această eliminare a adaosurilor celor care au revizuit textul, ne apropie tocmai de textul imprimat al *Bibliei lui Şerban*.

4. Manuscrisul 4389 al Bibliotecii Academiei Române

Manuscrisul 4389 a fost descoperit în anul 1915 şi a reuşit să trezească imediat interesul multor personalităţi ale vremii, precum Ion Bianul sau lui Nicolae Iorga, care îl considera ”o mare descoperire literară”(Iorga, 1915-1916). Traducerea se încadrează în linia conservatoare a tradiţiei, reluând astfel legătura cu traducerile din limba slavonă. Textul manuscrisului 4389 reprezintă o încercare separată de a reda conţinutul *Vechiului Testament* în limba poporului român, dar şi o manifestare puternică a tradiţiei slavone faţă de curentul elenizant din cultura română. O traducere slavonă reprezenta direcţia oficială a unei biserici ortodoxe de autoritate, o asemenea ediţie soluţionând şi problemele canonicităţii cărţilor pe care le cuprindea(Cândea, 1979, 129-130).

În ceea ce priveşte translatorul acestei versiuni a Vechiului Testament, N. A. Ursu emite ipoteza că autorul acestei traduceri muntene a fost cărturarul muntean Daniil Andrean Panoneanul(Ursu, 1981, 5), traducătorul *Îndreptării legii*, de la Târgovişte, 1652. Versiunea este în mod surprinzător terminată imediat după încheierea traducerii lui Milescu şi făcută înainte de revizia din manuscrisul 45, adică în jurul anilor 1665-1672, conform afirmaţiilor lui Virgil Cândea(Cândea, 1963,131). Data este modificată puţin de N. A. Ursu, el vorbind despre perioada anilor 1665-1670.

Izvoarele folosite de autor sunt foarte bine surprinse în *Cuvânt înainte către cetitor*: 1. *Biblia de la Ostrog,* tipărită de cneazul Constantin Constantinovici Ostrojskii, 1581, retipărită la Moscova în 1663, fără prea multe modificări; 2. *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata,* ediţia Plantin, Anvers, 1565, originalul sau poate o reeditare (1583, 1645); 3. *Traducerea lui Nicolae Milescu*, efectuată la Constantinopol (1661-1664) şi în anii următori, în timpul călătoriilor sale europene, până la 1668, când părăseşte definitiv Moldova(Arvinte,1988, 14). Ediţia Plantin a Bibliei se bucura de o mare acurateţe a tiparului, a împărţirii în versete, a referinţelor la locurile paralele, fiind de asemenea apreciată şi pentru scurta concordanţă şi explicarea numelor proprii (ebraice, chaldaice, greceşti şi latineşti) adăugate cărţii(Cândea, 1963, 131). Astfel, din una din aceste ediţii plantiniene sunt reproduse în Ms.4389: împărţirile în versete, locurile paralele şi titlurile ebraice ale cărţilor veterotestamentare. Acest lucru reiese din faptul că în ediţia Ostrog cărţile sunt împărţite pe capitole dar nu în versete. De asemenea, la locurile paralele date de ediţia Ostrog traducătorii le-au adăugat pe acelea din ediţia Anvers. Titlul este şi el combinat după cele două ediţii, după cum urmează: ”Cartea dentîi a lui Moisi *Bîtiia* (ediţia Ostrog), ovreieşte *Berezit*” (ediţia Anvers).

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

Referințele la locurile paralele sunt copiate din ediția Anvers fără a fi adaptate la paginația manuscrisului românesc: apar astfel și diviziunile paginilor din ediția latină (a 3, b 12, etc.). Tot din această ediție fac parte și titlurile originale (ebraice sau grecești) ale tuturor cărților *Vechiului Testament*(Cândea 1963, 131-132).

Scopul acestei traduceri a Vechiului Testament îl descoperim tot în acest *Cuvânt înainte către cetitor*: ”Ce însă și izvodul acesta pentru multa pripă a acelui pre<puitor>iu, care se-au grăbit curând a și tălmăci și a și scrie, aflatu <-s-au multe gre>șale și prea mare învăluială, care era lucru foarte greu a î<nțelege>”. Astfel, versiunea ”Panoneanul” s-a născut din nevoia stringentă de a suplini lipsa unui text integral religios, de o importanță capitală. Mai mult, autorul își susține motivarea demersului său, subliniind neajunsurile încercării predecesorului său, Nicolae Milescu, pe care le inventariază cu foarte multă seriozitate. Interesant este că, deși a fost profesor la școala greacă și latină de la Târgoviște, condusă de Panteleon Ligaridis, Daniil Andrean Panoneanul, refuză să adere la curentul elenist ce se manifesta în secolul al XVII-lea în cultura română.

Tot în predoslovia sa aflăm și faptul că traducătorul ms. 4389 își declară pregătirea insuficientă, precum și lipsa ”științei” sau a ”dăscăliei cea desăvârșită a vreunei limbi streine”. Singura preocupare a autorului este cea de a copia modelul slavon, cu toate că, după cum arată o comparație a textelor, traducerea românească suferă o influență destul de importantă din partea manuscrisului spătarului Milescu. Astfel, criteriul anunțat în predoslovia sa: ”iar totuși mai mult ne-am ținut de izvodul slăvănesc”, este încălcat deseori de către autor. De aexemplu, în Facerea 1:8 deși trebuia tradus ”osebi Dumnezeu *între* (sl. *meΩdu*) apa care era sub întăritură și *între* (sl. *meΩdu*) apa care era deasupra întăriturii”, autorul preferă traducerea ”*între mijlocul* apei carea era supt întărituri și *între mijlocul* apei carea era deasupra întăriturii”, care reproduce fidel pe cea a spătarului, fidel la rândul său versiunii grecești: *ajnaV mevson*(Cândea, 1963, 133). Puternica influență a modelului slavon asupra traducerii nu poate fi însă contestată, această fidelitate față de ediția Ostrog fiind demonstrată și prin traducerea unei cărți care nu se găsea în bibliile grecești: este vorba despre *IV Ezdra*, pe care însă traducătorul ms. 4389 o numește a III-a, eliminând de la numărătoare cartea *Nehemia* sau *II Ezdra*.

În ceea ce privește aspectul manuscrisului 4389, putem afirma faptul că traducerea cuprinde 922de pagini, textul biblic fiind prezentat pe două coloane, cu un scris regulat şi relativ curat, în grafia chirilică semicursivă specifică jumătăţii secolului al XVII-lea. Este folosită o cerneală neagră-cafenie în textul de bază şi o cerneală roşie în scrierea titlurilor cărţilor biblice, a numărului capitolelor, a literei ornamentale cu care începe un capitol, precum şi, rareori, la scrierea unor indicaţii marginale mai speciale.

BIBLIOGRAPHY:

1. Izvoare și instrumente de lucru

SEPT.NEC. = Cristian Bădiliță, Francisca Bălțăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi (coord.), *Septuaginta,Volumele...* Editura Polirom, Colegiul Noua Europă.

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod (...),* redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.

BIBL. ENGL. = *The New English Bible with the apocrypha*, Oxford, University Press, 1970.

SEPT.FRANKF. = *Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et ilustra, Frankfurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes.*

BIBL.OSTROG = *Bibli• sirêç´ knig¥ Vetxago i Novago Zaveta po •z¥ku slovensku* (...) Ostrog, 1581.

BIBL.1688=*Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi și ale ceiI Noao Leage,toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șărban Cantacuzino Basărabă Voievod...,* București, 1688 [ed. modernă: Institutul Biblic și de Misiune al BOR, București, 1988].

MS. 4389= Biblioteca Academiei Române, *Manuscrisul românesc nr. 4389* [c. 1665-1672]. Conţine traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată după slavonă şi latină de un anonim muntean (probabil Daniil Andrean Panoneanul), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

MS. 45= Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45* [c. 1683-1686]. Conţine traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată de Nicolae Milescu şi revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

STRONG 1973: James Strong, *The Exhaustive concordance of the Bible (...)*, Ed., Nashville, New York, 3rd.

2. Literatură secundară

Arvinte, Vasile, (1988a.), *Studiu lingvistic asupra primei cărți (**Facerea**),din **Biblia de la București (1688)**, în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în BIBIL. 1688- Doc., I, Iași.

Arvinte, Vasile, (1988b.), *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (**Ieșirea**),din **Biblia de la București (1688)**, în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389,* n BIBIL. 1688- Doc., II,Iași.

Cândea,Virgil, (1963), *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în Limbă și literatură, vol. 7, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București.

Cândea, Virgil, (1979), *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc,* Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Cernăutescu, Radu, (2013), *Literatura Luciferică. O istorie ocultă a literaturii române*, Polirom.

Densusianu, Ovid, (1977), *Opere*, III, Editura Minerva, București.

Even-Zohar, Itamar, (1990), *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem* Poetics Today 11:1.

Gafton, Alexandru, (2012), *De la traducere la norma literală. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Gheție, Ion, (1972), *Bibliade la București și procesul de unificare a limbii române*, în vol. „Studii de limbă literară și filologie”, II, București.

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)

Harrison, R. K., (1980), *Leviticus. An Inroduction and Commentary*, Intervasity Press.

Hayes, J., H., (1974), *Old Testament Form Criticism*, San Antonia.

Hitchins, Keith, (2014), *A Concise History of Romania*, Cambridge, University Press.

Iorga, Nicolae, (1915), *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în AAR, Istorie, 1, II, t. XXXVIII.

Moldovanu, Ioana, (2003), *Structura lingvistică a Bibliei de la Bucureşti şi problema contribuţiei sale la dezvoltarea limbii române literare, ALIL, t. XXXIX, 1999-2001, Bucureşti, 2003.*

Munteanu, Eugen, (2008), *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București.

Munteanu, Eugen, (2012), *Tradiție biblică românească.O prezentare sintetică*, ALL., t. LII, București.

Arh. Scriban, (1933), *Ne supără Biblia*?, „Epoca", 16 mai, 1933, articol preluat de pe situl http//. vaisamar.wordpress.com

Suttner, Ernst, Cristoph, (2011), *Teologie și biserică la români. De la încreștinare până în secolul XX*, Editura Galaxia Gutenberg, Tîrgu-Lăpuș.

Țurcanu, Ion, (2007), *Istoriaromânilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*, Editura Istros, Brăila.

Ursu, N.A., (1981), *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea, Daniil Andrean Panoneanu*, în "Cronica", XVI, nr. 43.

Ursu, N.A., (2003), *Contribuţii la Istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea Studii filologice*, Iaşi.

Ursu, N. A., (1988-1989), *Noi informaţii privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, (I), în LR, XXXVII (1988), nr. 5, p. 455-468; (II), *idem*, XXXVII (1988), nr. 6, p. 521-534; (III), *idem*, XXXVIII (1989), nr. 1, p. 31-46; (IV), *idem*, XXXVIII (1989), nr. 2, p. 107-121; (V), *idem*, XXXVIII (1989), nr. 5, p. 463-470.

BDD-V1617 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:01:24 UTC)